

DE IDEOLOGIE VAN GRENSLANDEN

Olivier Boehme
over Europa

Als de uitslag van het Britse referendum over het lidmaatschap van de Europese Unie iets duidelijk heeft gemaakt dan is het dat het crisisgevoel in en over Europa nog lang niet is vervlogen. De aanhoudende onzekerheid over de “macht van Brussel”, over de ware reikwijdte van internationale bondgenootschappen en over het gedeelde verleden leidt niet alleen tot onrust, zij biedt ook een voedingsbodemp voor een aanhoudende stroom boeken waarin historici en letterkundigen zich buigen over de vraag wat Europa betekent in een tijd waarin oude vanzelfsprekendheden wankelen. De onlangs overleden literatuurcriticus Pieter Steinz (1963-2016) voorzag duidelijk in een behoefte met zijn prachtige encyclopedische boek *Made in Europe*, waarin hij wilde laten zien dat Europa meer is “dan crisis in de eurozone en regelzucht vanuit Brussel”. Het zijn volgens Steinz de kunsten die het continent binden. Een vergelijkbare populariteit kennen de boeken van geesteswetenschappers als Philipp Blom over de westerse cultuur tussen 1900 en 1939 (*De duizelingwekkende jaren, Alleen de wolken*) en, in Nederland, literatuurhistoricus Joep Leerssen over de mythen en tradities die het denken over Europa vorm geven (*Spiegelpaleis Europa*)¹ en socioloog Dick Pels, die een pleidooi hield voor Europa als “misschien zelfs het belangrijkste beschavingsideaal van onze tijd” (*Van welk Europa houden wij?*)².

De Vlaamse historicus Olivier Boehme levert met *Europa, een geschiedenis van grensnaties* een bijdrage aan de duiding van het oude continent, in het besef dat de identiteitskwesaties die de geschiedenis van Europa bepalen vandaag onverminderd aan de orde zijn. Zijn boek heeft een enorme spanwijdte. Het verhaal begint in het jaar 843, toen de drie kleinzonen van Karel de Grote diens rijk onder elkaar verdeelden, en eindigt “vandaag”. Wie zo’n groot verhaal uit de verf wil laten komen, heeft een brandpunt nodig, een leidend concept of idee. Boehme kiest het perspectief van de zogenaamde “grensnaties”, enigszins los gedefinieerd als “naties op de grenzen van culturen, talen en opvattingen” (p. 401). Op basis van dat concept tekent zich het beeld af van Europa als een continent met verschui-

vende en poreuze binnen- en buitengrenzen, als een spanningsveld ook waarin regionalisme, nationalisme en internationalisme om de voorrang strijden en waarin voortdurend onderhandeld wordt over oorlog en vrede, voorspoed en crisis, eigenbelang en bovenstaalijke verwantschap. Het zijn de onderhandelaars die Boehme op de voorgrond plaatst, de vele politici, filosofen, wetenschappers en schrijvers die zich uitspraken over de Europese cultuur. De nadruk ligt daarbij op de “grensnaties” België, Nederland, Luxemburg en Zwitserland – erfgenamen van het oude middenrijk en als zodanig een “naad van Europa” – en op Duitsland en Oostenrijk – landen die een grens vormen met wat buiten Europa lag en waarin het bovengenoemde spanningsveld noodzakelijkerwijs het sterkt voelbaar was. “Die grensnaties ontlenen hun bestaan en zin in verleden, heden en toekomst aan een positie in de zone waar culturen en volkeren elkaar ontmoeten” (11).

Door zich te profileren als kruispunten van transnationale betrekkingen en als bemiddelaars konden kleine grensnaties als Nederland proberen buiten de internationale conflicten te blijven. Dat in intellectuele en literaire kringen tijdens en na de Eerste Wereldoorlog hevig werd gedebatteerd over de vraag of het neutrale Nederland zich nu in essentie naar de Romaanse of de Germaanse sfeer moest oriënteren, laat zien dat Boehmes concept van de grensnatie verhelderend is. De “ontmoeting tussen vreemdelingen van ver of dichtbij” behoort volgens Boehme tot de kern van het zelfbeeld en van hun identiteit (12). Om die reden wordt het traditioneel centralistische en op homogenisering en assimilatie van “vreemdelingen” gerichte Frankrijk bijvoorbeeld buiten beschouwing gelaten. Hier dringt zich de vraag op of Boehme het begrip “grensnatie” niet te eenzijdig opvat. Is niet vrijwel iedere natie die niet nagenoeg autarkisch is volgens zijn eigen beschrijving een grensnatie? De verschijnselen die Boehme typerend acht voor dergelijke naties – de “ontmoeting” en de onderhandeling of bemiddelaarsrol – zijn in Frankrijk evenzeer vormend voor het zelfbegrip en voor het imago van het land over de grenzen, terwijl de wel besproken grensnaties onder-

Boehmes Europa is op zijn best in de passages over schrijvers en denkers

ling nogal grote verschillen vertonen. Gold Nederland vanaf 1815 als een natiestaat onder een soevereine vorst, de Donaumonarchie bleef een lappendeken van kroondomeinen onder de Habsburgse dynastie, door Bohme treffend gekarakteriseerd als “een keizer met landen in plaats van een land met een keizer” (189). Het is dan ook de vraag of “grensnatie” als hermeneutisch concept om Europa te begrijpen wel voldoende onderscheidend is. Een meer precieze focus, bijvoorbeeld op internationale bemiddelaars, transnationale instituties of meertaligheid had mogelijk een meer geconcentreerd boek opgeleverd.

Dat neemt niet weg dat er in Boehmes boek veel te beleven valt. In de zes hoofdstukken ontvouwt zich een cultuurhistorisch panorama over twee culturele sferen die de grensnaties vormen en die beide als het “middenrijk” worden aangeduid: de Lage Landen en de Donaumonarchie. Meer specifiek wil Bohme een geschiedenis van ideeën presenteren in de vorm van een rijkgeschakeerde mozaïek van verhalen uit en over deze grenslanden, waaruit dan de contouren moeten oprijzen van wat hij een “grenslandideologie” noemt (403). Het middelaarschap – als ideaal, zelfbeeld, imago – maakt de kern van die ideologie uit. Maar uit diezelfde ideologie kwam in de negentiende eeuw ook het allerminst onschuldige geopolitieke concept *Mittleuropa* voort, een expansief gebied van Hamburg tot Triëst onder beheer van de Duitse grootmachten Pruisen en Oostenrijk; een idee of “bewustzijns-toestand” (191), meer dan een geografische realiteit, niet alleen door politici maar ook door een componist als Franz Liszt aangehangen en later door de nationaal-socialisten geclaimd om de identitaire eenheid van de Duitstalige landen in de verf te zetten.

De exploratie van dit historische concept *Mittleuropa* behoort tot de sterkste momenten in het boek. Boehmes Europa is bovendien op zijn best in de passages over schrijvers en denkers. Waar hij hen aan het woord laat, krijgen de grote lijnen van het boek meer kleur. Uitgebreid besteedt hij aandacht aan grote figuren als de Zwitserse historicus Jacob Burckhardt (die in het nieuwe Italië een “berekende, bewuste schep-

ping” zag, een “kunstwerk”), de Belgische historicus Henri Pirenne (die België voorstelde als een “koppelteken” en een “kruispunt van Europa”), zijn Nederlandse evenknie Johan Huizinga (die het beeld voedde van Nederland als zelfbewust gidsland), de dichter Albert Verwey (die de “openheid van het midden” propageerde door contacten te onderhouden met schrijvers van over de grenzen) en de Duitse schrijvers Stefan Zweig (wiens nostalgische boek *De wereld van gisteren, herinneringen van een Europeaan* nog altijd in vele talen tot de verbeelding spreekt) en Thomas Mann, die als geen ander de consequenties van de Duitse “middenpositie” tussen Oost en West doordacht in essays en romans.

Boehmes verhaal is in grote lijnen bekend en vooral de eerste hoofdstukken, over de periode tot 1815, doen wat Obligaat aan: hier wordt een geschiedenis van Europa gepresenteerd – van Karel de Grote tot en met Napoleon – die ooit tot de schoolcanon behoorde. De slotparagrafen over Europa na 1989 en Nederland na Fortuyn zijn meer een samenvatting van betrekkelijk recente gebeurtenissen dan een vertoog in het verlengde van het concept “grensnatie”. Wie enigszins bekend is met de literatuur uit de grenslanden zal bovendien weinig nieuwe feiten of inzichten tegenkomen. *Europa, een geschiedenis van grensnaties* is vooral een breed opgezet overzichtswerk waarin een ontzagwekkende hoeveelheid studies tot een synthese wordt gesmeed, meer dan dat het op nieuw onderzoek naar nog onbekende bronnen is gebaseerd. Wat het boek goed laat zien, is de complexiteit van Europa als voortdurend veranderlijke culturele sfeer en als een culturele ruimte die door iedereen anders begrepen werd en wordt, naar het motto van de Europese Unie: een eenheid in verscheidenheid.

MATHIJS SANDERS

OLIVIER BOEHME, *Europa, een geschiedenis van grensnaties*, Polis, Antwerpen, 2016, 472 p.

NOTEN

1. LUC DEVOLDERE, ‘Van kathedralen en concentratiekampen. Europa in de spiegel bij Joep Leerssen’, *Ons Erfdeel*, jg. 55 (2012), nr. 1, pp. 148-149.
2. CYRILLE OFFERMANS, ‘Een zwak voor Europa. Pleidooi van Dick Pels’, *Ons Erfdeel*, jg. 58 (2015), nr. 3, pp. 166-167.